

УДК 334.75:338 (477)

Дробот С.А.^а, Дубницький В.І.^б

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ І АСПЕКТИ ВПЛИВУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

^а Концерн «Ядерне паливо», м. Київ

^б ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», м. Дніпро

Автор присвячує статтю вивченню економічних процесів та забезпеченню економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності на основі кластерного аналізу, що є найбільш актуальним методом у наш час, розглядаються проблеми підприємств у процесі глобалізації світової економіки. Кластеризація розглядається як феномен у сучасній економіці та як шлях до посилення та стабілізації конкурентоспроможності на світовому ринку. Об'єднання підприємств є необхідною умовою для успішного функціонування та забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова. Кластеризація, економічна безпека, об'єднання підприємств.

Постановка проблеми

Процеси глобалізації, інтеграції, посилення міжнародної конкуренції та фінансової нестабільності у світовій економіці обумовлюють пошук нових форм організації промисловості на регіональному рівні, а також зміни парадигм управління конкурентоспроможністю на мезорівні складних соціально-економічних систем й безпеки регіональної економіки. Виникнення інтеграційних форм організації виробництва, до яких відносяться процеси кластеризації в економіці засвідчило існування їх взаємозв'язку не лише з регіональною спеціалізацією, але й наявністю належних інституційних складових соціально-економічного розвитку території. З точки зору академіка В.Є. Геєця, за рахунок рівноправної взаємодії учасників внутрішньокластерних мереж формується, по суті, унікальна інституційна структура, яка залежно від рівня економічного розвитку країни та способів використання кластерного інструментарію здатна набувати різноманітних інноваційних форм, які спільно продукують конкурентоспроможний продукт. Можливість врахування специфічних умов розвитку регіональної соціально-економічної системи, відсутність універсальних схем створення мережеских форм організації перетворило кластери на універсальний інструмент, який знайшов широке застосування як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях [1].

Вітчизняна економіка активно долучилась до світових процесів кластеризації, про що

свідчить більш 20-річна практика реалізації кластерних технологій у різних регіонах України. Відмінності, перш за все, в ресурсному, інтелектуальному та мережевому потенціалах регіонів привели до формування різноманітних форм кластерних утворень, вивчення яких на наш погляд, дозволить побудувати кластерну платформу для подальших інституційних перетворень в країні. Не викликає сумнівів, що базисом інституційних реформ повинно стати саме вивчення характеру мережеских взаємодій та моделей формування промислових кластерів в регіональних соціально-економічних системах. Саме тому, з точки зору В.М. Геєця, необхідність ідентифікації та аналізу кластерів на регіональному рівні перетворюється на обов'язковий елемент державної економічної політики та інституційних перетворень в країні в цілому [1].

Також, формування ринкової економіки в Україні та її регіонах суттєво змінило умови діяльності підприємств здійснюють господарську діяльність у рамках регіонального господарського комплексу. Зміна умов потягло за собою появу діяльності регіону України та суб'єктів їх господарчих комплексів та суттєво нових проблем, які потребують теоретичного осмислення та розробки практичних рекомендацій щодо формування та функціонування нових виробничо-технічних об'єднань, забезпечення економічної безпеки їх в умовах діяльності регіонального господарчого комплексу.

Важливе формування діючого механізму розширеної, в тому числі економічної безпеки

та взаємодії в рамках створення промислових кластерів, економічного інтересу з боку господарчих одиниць регіонального комплексу та забезпечення економічної безпеки у цілому регіоні.

В наш час з'явилося достатньо багато наукових публікацій по питанням кластеризації на регіональному рівні та досліджень, присвячених проблемам економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності промислових регіонів. Однак очевидно, що необхідні спостереження наслідків трансформації господарчих структур на регіональному рівні, у контексті впливу цих процесів на економічну безпеку регіонального господарчого комплексу, у тому числі у рамках формування нових організаційно-технологічних структур – кластерних об'єднань.

Мета даного дослідження є – з позицій методологічного підходу. Розглянути аспекти кластеризації на рівні регіону та виявити особливості її впливу на процес формування економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності.

Аналіз публікацій та виклад основного матеріалу

Неоднорідність економічного простору України, що полягає у відмінності можливості успішного формування в умовах ринку, веде до збільшення соціально-економічної диференціації регіонів. Так, наприклад, для регіонів з обмеженими природними ресурсами перехід до ринкового господарювання пов'язаний з певними труднощами. Якщо в багатих сировиною регіонах спостерігається неявна стабілізація і навіть зростання в економіці, та в деяких, в минулому розвинених регіонах з висококваліфікованими кадрами і досить високою щільністю населення спостерігається глибокий спад виробництва. Це спричиняє збільшення відмінностей між регіонами та рівнем життя, що викликає соціальну напруженість та знижує рівень економічної безпеки регіонального господарського комплексу.

Феномен кластеризації – економічної агломерації взаємопов'язаних підприємств на деякій території відомий з часів ремісничого виробництва. Але тільки починаючи з останньої чверті ХХ ст. кластери з усією очевидністю проявили себе як важливий фактор економічного розвитку регіонів, та їх інфраструктурного комплексу. У всьому світі економісти все більше схилиються до того, що регіони, на території яких складається кластери або кластерні об'єднання, стають лідерами економічного розвитку. Такі регіони – лідери визначають конкурентоспроможність національних економік.

Наочним доказом зростаючої популярності і впливовості кластерної концепції слугує зростаючий інтерес до феномену кластерів і понять, які перетинаються з ними, що виражається в

різкому збільшенні кількості публікацій, присвячених даній проблематиці [2–5].

Найбільш істотний внесок, що зробив згодом вирішальний вплив на розвиток кластерної концепції та суміжних з нею концепцій, був зроблений в кінці ХІХ ст. А. Маршаллом, який, базуючись на положеннях А. Сміта про переваги спеціалізації, включив у свої «Принципи економічної науки» розділ про «Концентрації спеціалізованих виробництв в окремих районах». Маршалл робить висновок про взаємозв'язок між спільним розташуванням фірм і їх економічною ефективністю, оскільки фірми групуються з метою вилучення прибутків від переваг, характерних для даної місцевості. Подібні згустки міжгалузевих взаємозв'язків, що демонструють стійку стабільність у часі, він іменує індустріальними районами, хоча, фактично, і не концентрує увагу на цьому терміні, міцно увійшло в понятійний апарат значно пізніше, у зв'язку з дослідженнями промислових районів «Третьої Італії».

У середині ХХ ст. взаємопов'язаність регіонального простору, економічних агентів та інновацій отримали висвітлення в роботі Ф. Перру «Економічний простір: теорія та застосування» (1950 р.), в якій автор привертає увагу до регіонального розвитку своєї концепції «полюсів зростання». В її основі лежить відкритий Ф. Перру ефект домінування, який показує, що для розуміння економічного зростання, необхідно зосередитися на ролі «рушійних галузей», тобто таких галузей, які домінують в силу свого розміру, великої ринкової сили або ролі провідного виробника інновацій. Рушійні галузі (або навіть окремі фірми) являють собою «полюси зростання», які приваблюють, фокусують і направляють різноманітні економічні ресурси. Таким чином, під полюсами зростання розуміються компактно розміщені галузі або підприємства, які динамічно розвиваються та породжують ланцюгову реакцію виникнення і зростання промислових центрів.

Теорія полюсів зростання одержала свій розвиток у працях Ж. Будвіля про регіональні полюси зростання, і П. Потье – про осі розвитку. Співзвучними даної концепції є також теорії «взаємної і кумулятивної обумовленості» Г. Мюрдаля і «прямого і зворотного зв'язку» А. Хіршмана. Теорія полюсів зростання була покладена в основу регіональних програм розвитку багатьох країн. Однак у силу постульованих в ній центральній ролі державного регулювання та все більшої відмови від директивного управління на практиці, до середини 1970-х рр. ця теорія стала піддаватися гострій критиці, особливо в плані своєї застосовності до країн, що розвиваються, оскільки виявилось, що ідеї розвитку, втілені в найбільш розвинених регіонах земної кулі, не

завжди прийнятні в умовах менш успішних територій.

Бурхливе зростання інтересу до просторової агломерації економічної діяльності відродилося в 1980-ті рр. у зв'язку з дослідженнями індустріальних регіонів так званої «Третьої Італії». У цей час, коли світова економіка переживала період стагнації і рецесії, райони північно-східної і центральної Італії демонстрували стійкість, або навіть зростання. Ці райони опинилися в стані зайняти сильні позиції на світових ринках деяких традиційних товарів, таких як взуття, меблі, керамічна плитка, музичні інструменти та ін.

Роботи з італійськими індустріальними районами акцентували увагу на вивченні характеристик індустріальної організації, що сприяють посиленню гнучких структур та спеціалізації, на мережеутворенні як спонтанному процесі, що є результатом історичних і соціальних особливостей.

Проривний розвиток кластерної концепції, як правило, зв'язується з двома роботами М. Портера: «Конкурентні переваги націй» (1990 р.) і «Конкуренція» (1998 р.) [6], де він докладно описує тісні взаємозв'язки між кластерним партнерством, конкурентоспроможністю фірм, галузей промисловості і національних економік. У своїх працях М. Портер, на противагу превалюючим в той час у США цілям розвитку, що полягає в підтримці диверсифікованості економіки, обґрунтовує необхідність промислової спеціалізації, здійснюваної згідно з історичними передумовами. Він особливо відзначає, що різноманітні фактори (зовнішні за відношенням до фірми) можуть поліпшити її функціонування. Портер визначає кластер як сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств з стандартизації, торгових об'єднань) в певних областях, що конкурують, але разом з тим і ведуть спільну роботу.

Багатьма дослідниками робилися спроби структурування основних теоретичних передумов концепції кластерів. Так, наприклад, Енрайт відзначає зв'язок спостережуваної просторової кластеризації з теоріями бізнес – екстерналій, економії від агломерації, трудових об'єднань та переливами знань.

М. Данфорд виділяє три основні групи причинних механізмів. Перша група теорій йде корінням в традиційні питання забезпеченості ресурсами, які виділяють роль генеричних і специфічних активів, компетенцій здібностей трудових ресурсів певної території, ролі витрат попередніх періодів. Друга група відзначає роль

організаційних структур і, особливо, міжагентських взаємозв'язків, виділяючи неокласичні трансакційні витрати, некомерційні взаємозалежності, довіра, організаційні та управлінські мережі, інституціональну щільність або акцентує увагу на шляхах ідентифікації місцевої вбудованості в соціальні взаємодії. До цієї групи можна також додати кількісно орієнтовані дослідження деяких політологів, які цікавляться впливом роботи інститутів і характером громадянського суспільства на функціонування регіональної економіки. Третя група – теорії, що відзначають роль інновацій, інноваційних систем, знання, індивідуального і колективного навчання, креативності. Як результат інтерпретації ідей, пов'язаних з теоріями регулювання, інституціональної та еволюційної економіки, ці механізми розглядаються як діючі при певних історичних умовах і містять ряд моделей історичного розвитку, які впливають з синтезу технологічних, економічних, інституційних і культурних чинників.

Одним з найбільш розгорнутих і структурованих підходів є точка зору Е. Бергмана і В. Фезера, викладена ними в роботі «Індустріальні регіональні кластери», де автори виділяють наступні основні теоретичні концепції, які «підтримують і живлять кластерну теорію»: зовнішні ефекти; інноваційне оточення; конкуренція (кооперативна і міжфірмова); залежність від попереднього шляху розвитку.

Сучасні економічні та управлінські наукові збірники та періодичні видання містять достатньо багато публікацій в яких широко використовуються терміни «угрупкування», «мережі», «кластери» [2]. В їх основі лежать уявлення про об'єднання на різній організаційній основі виробничих, науково-дослідницьких, консультативних та інших підприємств і установ.

Аналізуючи проблеми функціонування конкурентоспроможних галузей М. Портер користується поняттям «кластер», наприклад [6]. При цьому, заслуговують на увагу авторські коментарі щодо передумов появи та використання ним цього терміну, надані у примітках [6]. Зокрема, одну з перших понятійних новацій закладено у концепції Дахмена (1950, 1988рр.) – «блоки розвитку». Інші корисні попередні визначення поняття «кластер» з'явилися у публікаціях шведських авторів.

Майже одночасно французькі автори (Толедано тощо, 1978 р.) ввели поняття «фільєри» для опису технологічно пов'язаних секторів. У 1984 році в процесі дослідження торгівлі Лімер описуючи кластери товарів з високим рівнем корельованого експорту, зазначав, що такі моделі дозволяють у стислому вигляді пояснити це явище. В роботі Л-Г. Мейсона (1987 р.) дослід-

жені зв'язки між фірмами всередині кластерів, а Лемелин (1982 р.) і Макдональд (1985 р.) визначили механізми утворення кластерів. Концептуально, ідею спеціалізованої індустріальної локалізації не можна вважати суто новою. Наприкінці ХІХ століття А. Маршал включив в свої «Принципи Економіки» розділ про «концентрацію спеціалізованих галузей в окремих місцевостях». Він характеризував такі концентрації в термінах тріади зовнішніх економік: доступності необхідної кваліфікованої праці; зростанням підтримуючих і допоміжних галузей; спеціалізацією різних фірм на різних стадіях і сегментах виробничого процесу.

Таким чином, простежується тісний зв'язок між маршалівською тріадою і портеровським «діамантом конкурентоспроможності», ключовими елементами якого є:

- умови для стратегії фірми і міжфірмової конкуренції в країні, що визначають форми взаємодії фірм один з одним, своїми працівниками і урядом;

- факторні умови – умови, в яких фірма намагається конкурувати, наприклад, доступність чинників виробництва і витрати на їх придбання;

- умови попиту;

- присутність споріднених і підтримуючих галузей, що включають постачальників і сильних конкурентів (обидві сторони стимулюють кооперацію, останні також стимулюють конкуренцію).

Не існує однозначного, строгого, загальноприйнятого визначення терміну «кластер», що пов'язано, в першу чергу, з становленням кластерної теорії. За визначенням М.Портера, кластер, або промислова група, – це група географічно сусіджуючих взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, діючих у певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюють одна одну [7]. Там же, автор актуалізує фактор регіоналізації процесу кластероутворення, визначаючи кластер як «географічне скупчення фірм, постачальників, пов'язаних галузей, які мають особливе значення в окремих націях, державах і містах... Кластери обумовлюють новий погляд на економіку та її розвиток, нові ролі бізнесу, урядів та інститутів і нові заходи структурування взаємовідносин типу бізнес-уряд або бізнес – інститут» [4].

Інше визначення поняття «регіональний економічний кластер» надано у вітчизняних дослідженнях. Наприклад у фундаментальній роботі С. Соколенко [3] – як мережева група близьких, географічно взаємопов'язаних компаній і організацій, що співробітничать з ними, спільно діючих у певному виді бізнесу, які характеризуються спільними напрямками діяльності

і взаємним доповненням один одного. На наш погляд, це є дублюванням вищенаведеного визначення Портера, проте через заміну двох слів – «взаємне доповнення один одного» замість «взаємопов'язаних», надається дещо спрощене тлумачення терміну, який в певною мірою звужує розгляд проблеми і, якби «приземлює» сферу його застосування.

Інші автори роблять акцент на власному баченні загальноприйнятого визначення терміну «кластер» – як добровільного об'єднання фірм у певній сфері підприємництва, пов'язаних між собою технологічно і географічно. Такі об'єднання отримують від співпраці конкурентні переваги власної продукції і формують центри економічного зростання регіону [2,8].

Заслугує на увагу обґрунтування А.П. Голіковим і Н.А. Казаковою певних паралелей між сучасними дослідженнями іноземних вчених і науковими розробками, які здійснювались в Україні за часи СРСР [9]. Наведений в монографії ретроспективний огляд досліджень, які започатковано в 20–30-ті роки ХХ століття вивченням теоретичних основ організаційної науки (текстології) О.О. Богдановим (Малиновським), продовжено розробками Н.Н. Колосовського щодо функціонування виробничих територіальних комплексів, було розвинуто багатьма вітчизняними вченими у 50–60-ті роки у сфері обґрунтування територіальних принципів планування й управління економікою раднаргоспів [10], а в 70–80-ті роки пропозиціями щодо просторової організації географічних систем [11].

Ще в середині минулого сторіччя у народногосподарському комплексі держали гостро відчувались втрати, найбільші з яких виникали на стику ланок єдиних технологічних ланцюжків, що становили організаційно-технічну основу міжвідомчих виробничих систем. В таких єдиних технологічних ланцюжках, що працюють на кінцеву продукцію з метою отримання максимального прибутку, важливе значення має транспортна складова, або так званий «транспортний фактор» економіки. У роботі В.І. Сергієнко [12] цей фактор досліджено в контексті міжгалузевого транспортно-промислового комплексу, тобто тієї частини єдиної транспортної системи.

України, яка виконує перевезення вантажів та їх перевалку у різного рівня регіональних вузлах, що можна вважати науковим обґрунтуванням механізму ефективного використання територіальних та виробничих ресурсів.

Створення кластерів, за правило, відображає регіональні економіко-географічні особливості територіальної адміністративної одиниці, що свідчить про прямий зв'язок між «лідерами – фасілітаторами готовими не тільки генерувати саму ідею створення кластера, але й реалізу-

вати її на практиці» і розвитком регіонів.

Націленість на мультиплікативне зростання дозволило, зокрема, у невеликому графстві Данії виробляти до 60% генераторів для вітряних електростанцій, на одному з островів Сінгапура випускати 40% всесвітнього обсягу жорстких дисків для комп'ютерів [13]. В економіці Швеції в кластерах зайнято 39% працездатного населення, не включаючи бюджетників. За даними Гарвардської школи бізнесу в економіці США більш ніж 32% зайнятості, не враховуючи бюджетний сектор, забезпечують кластери, завдяки чому продуктивність праці в окремих секторах вища середньої по державі на 44%, а заробітна платня на 29% більша середньо американської [14].

Проблема формування регіональних кластерів компаній, виробництво яких спрямовано на світовий ринок, розглядається В.П. Євтушенко [13] як стереотип політики постіндустріальної епохи у фазі глобалізації. Найбільш ефективно в останні десятиріччя технологи формування мережених структур і кластерів використовували Ірландія, Словенія, Тайвань, Фінляндія [15]. З метою реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності промисловості Словенії, прийнятої у 1996 році, була створена і впроваджується національна програма кластеризації. Завдяки цій програмі на світових ринках працюють як єдина мережива система 12 динамічних промислових кластерів.

В останні три десятиліття в Західній Європі здійснено шість рамкових програм, в межах яких, в тому числі, розроблена нова модель соціально-економічного розвитку Франції, що передбачає активне впровадження кластерів. В 2005 році урядом Франції ідентифіковано шість промислових глобальних кластерів, які мають сприяти прискоренню розвитку її економіки та виведенню країни на нову лінію інноваційності у сфері високих технологій, і потребують фокусного державного фінансування. При цьому визначались не лише промислові напрями, а й географічні ареали. У розвиток зазначеної програми було визначено ще 61 промисловий кластер, з програмним фінансуванням вартістю 1,5 млрд, євро на три роки [14]. У Великобританії 15 млн ф.ст. витратили тільки на фонд фінансування створення інноваційних кластерів.

За програмою EUREKA, яка охоплює 34 країни-учасниці і розрахована до 2013 року, заплановано розвивати довгострокові промислові ініціативи високого стратегічного значення для широкого пан'європейського співробітництва з формуванням єдиної Європейської кластерної мережі [15]. Формування і закріплення ринкових відносин роблять регіони зацікавленими суб'єктами економічних процесів, в яких вони

приймають участь на умовах конкуренції, для досягнення певної мети свого розвитку. Наприклад, регіональні кластери у галузі будівельних матеріалів в Португалії – Коимбра (керамічна плитка) і Евора (декоративне каміння), у США – Пітсбург (гірнична справа та обладнання для гірничодобувної промисловості) [7].

Реалізація регіональної політики із кластерними складовими вимагає чіткого визначення інвестиційної привабливості галузі та оцінювання рівня життєвого циклу основного виду продукції, що ними випускається, обрахування потенціалу кластерів у створенні робочих місць і наукоємності продукції, наявності обмежень виходу на зовнішні ринки та здатності учасників угруповання ідентифікувати себе в якості цільового механізму, спрямованого на єдиний результат – отримання кумулятивного ефекту.

Стратегічна група являє собою групу фірм галузі, які мають однакову або схожу стратегію [4] Майкл Э. Портер відмічає, що в галузі може бути одна стратегічна група, «що всі фірми проводять одну стратегію або кожна фірма може становити самостійну стратегічну групу. Проте провідним фактором при визначенні стратегічних груп є відносини з материнською компанією, які безпосередньо пов'язані та впливають на стратегічні напрями діяльності.

Відповідно до загальноприйнятих моделей розвитку економіки кластерна політика поділяється на ліберальну та дирижистську. Остання характеризується різним рівнем втручання держави у фінансово-господарську діяльність суб'єктів ринку, яка проявляється, перш за все, у вигляді:

- цілеспрямованої регіональної політики, спрямованої на підтримку та розвиток депресивних територій (наприклад, північно-східний район у Франції східні області колишньої НДР у Німеччині);

- формуванні галузевих виробничо-технологічних кластерів за територіальними ознаками із жорстким контролем та безпосереднім управлінням їх діяльності (наприклад, утворення чеболей у Південній Кореї з наступним переформатуванням видів основної діяльності між ними і затвердженням нової спеціалізації у розподілі праці, створення у Казахстані кластерів з використанням високих технологій);

- цільовому розвитку інфраструктури для прискореної реалізації територіально-галузевих проектів, в тому числі підготовці спеціально навченого персоналу, який пристосований до потреб конкретної галузевої орієнтації ділового співробітництва.

Більш вузьке структурування пропонується Л. Марковим, який виділяє п'ять узагальнених типів кластерної політики [16]:

– політика посередництва, яка спрямована на створення умов для конструктивного діалогу у середині кластеру і посиленні кооперації між його учасниками;

– політика стимулювання попиту, що передбачає формування споживчих переваг у регіоні, розвиток споріднених і підтримуючих секторів економіки, державне замовлення;

– освітня політика метою якої виступає формування необхідних компетенцій в регіоні;

– політика стимулювання зовнішніх зв'язків, що визначає усунення торговельних бар'єрів, захист прав інтелектуальної власності, реалізації інфраструктурних та інвестиційних проєктів;

– політика створення сприятливих структурних умов: макроекономічних, інституційних тощо.

Протягом останніх трьох десятиліть багатьма фахівцями в області економіки та географії внесені істотні уточнення і зміни в теорію просторової економічної агломерації, регіонального розвитку та ідентифікації економічно-, соціально- та інституційнопов'язаних процесів. При цьому, разом з «кластерами» для опису географічних скупчень фірм, галузей і пов'язаних з ними процесів, використовуються такі терміни (усталені й новітні), як індустріальні райони, територіальні виробничі комплекси, регіональне інноваційне середовище, мереживі області та ін. Не можна не погодитись з авторами, що ці терміни, частково різні за значенням, іноді використовуються як синоніми, що, на наш погляд, створює плутанину і потребує більш чітких визначень. Для прикладу наведемо три посилання у сфері регіональної, галузевої та національної економіки.

І.А. Косач, при формуванні концептуальних засад інноваційного розвитку підприємств регіону, включає кластер, у вигляді окремої категорії, в ієрархічну систему впровадження інноваційних проєктів у регіоні між обласною радою та підприємствами. При цьому, за подальшим змістом публікації задекларований кластер ототожнюється з державним холдингом, заявляється «кластерна модель бізнесу», а основні фактори ефективної діяльності кластера фактично відображають загальноприйняті функції асоціацій [17].

Стаття «Кластер як інструмент подолання наслідків кризи» апріорі надає як суто господарському об'єднанню так і державі не властиві функції [5]. Розв'язання глобальної світової проблеми має здійснювати, згідно з наданих авторських положень, за досвідом діяльності невеличкої групи малих підприємств певної галузі з середнім рівнем технологічного розвитку, що розташовані на обмеженій території, у період загального зростання європейської економіки, у

країні, що дуже незначною мірою впливає на розв'язання фінансових проблем світу. Як нацією відтворення та економічного розвитку господарського комплексу регіону пропонується усвідомити, що в сучасних економічних умовах не стільки важливі ресурси, якими володіє регіон, скільки здатність влади й підприємницьких структур адаптувати регіональні ресурси до вимог економічної ситуації.

Не існує і однозначного, строгого визначення кластера, що викликане як неповнотою портеровської концепції кластеру, так і характером кластерної теорії, що зараз набуває поширення та поглибленого дослідження. У Новосибірському Центрі кластерних ініціатив здійснено вибірку визначення терміну «кластер» та його похідних за 1990–2004 роки, що публікувались у закордонній пресі, яку можна розглядати в якості основи для класифікації поняття, в тому числі у інтересах напряму – економічної безпеки регіону. Не розглядаючи подібної задачі як мети цієї публікації, звертаємо увагу на деякі з наведених 20 визначень. Варто відмітити особливості формування та очікуваний ефект від концентрацій. На здатності кластера справляти синергетичне враження через їх географічну близькість і взаємозалежність, навіть при тому, що кількість зайнятих в них може не бути дуже помітним, акцентує Розенфельд. Еленер зазначає можливість встановлення зв'язків як по вертикалі, так і по горизонталі, на основі функціонального підходу, що визначається через ринок. Провідна роль ринку праці при формуванні кластерів визначається Штайнером та Хартманом і Бергманом та Фезером. Останні дослідники, а також Ван ден Берг, Браун і Ван Вінден відмічають важливість єдності технологічних зв'язків, що розвивається Реландтом та ден Хертагом у ланцюг виробництва доданої вартості. Сеннет та Саммі і Фезер. характеризуючи різні за назвою види кластерів, відповідно, інноваційний та економічний, користуються суто ринковими категоріями – однаковість умов функціонування, конкурентоспроможність, а Еган відмічає проникання кінцевої продукції на ринки за межі регіону.

Вітчизняні періодичні видання містять достатньо багато тлумачень українських дослідників терміну кластер, з найбільш повною, на наш погляд, підбіркою яких, можна ознайомитись у [18,19,20,21]. Автори останніх публікацій не висловлюють свого відношення до повноти й глибини наведених визначень (з чим варто погодитись аналізуючи структуру й зміст достатньо аргументованої публікації), проте 4 з 5 наданих дефініцій потребують додаткових коментарів. Далі посилання наведені за даними монографії Г.А. Семенова і О.С. Богма [29], та

Ю.І. Ковальова [23]

Зокрема, друге визначення, де кластер розглядається як добровільне об'єднання структур, які тісно співпрацюють...[з різними юридичними особами] рівною мірою можна віднести і до асоціації; у третьому та п'ятому визначеннях нечітко відстежується наявність технологічних зв'язків і ланцюжків доданої вартості; у четвертому визначенні автори чомусь вводять обмеження щодо місця розміщення кластера – на території поселення або поблизу його, що включає, наприклад, промзони, спеціальні економічні зони тощо з процесу інтеграції. Також безпідставні, на нашу думку, обмеження, введені у запропонованій в статті дефініції – обумовив добровільність об'єднання, автори ставлять акцент на включені до нього органів державної влади і оформлення його без створення окремої юридичної особи.

Методологічною основою стратегії утворення галузево-транспортних комплексів стали дослідження, що проводились Л.С Марковим та Е.Б. Кібаловим в Новосибірському інституті економіки та організації промислового виробництва Сибірського відділення Російської академії наук [24,25], які базуються на трьох основних теоретичних парадигмах сучасної економічної науки: неокласичній, інституціональній та еволюційній. В межах інституціонального підходу галузево-транспортні кластери розглядаються не тільки як техніко – технологічні системи, але й як організаційно-господарські механізми. Еволюційний підхід реалізовано при аналізі регіональних кластерів, як складових єдиної промислово-транспортної мережі. З неокласики перейнято критеріальний підхід, коли порівняльна очікувана ефективність стратегій визначається за певними факторами корисності. Тут варто послатися і на розробки М.В. Ніколаєва [26], в яких визначаються відмінні ознаки для кластерів:

- його частка на ринках відповідної продукції (національному та світовому) перевищує середню частку економіки регіону (ВРП) на цих ринках;

- темпи зростання продукції кластера перевищує середні темпи зростання ВРП;

- конкурентоспроможність кластера з урахуванням питомих витрат і якості продукції не поступається відповідним секторам економіки інших країн і регіонів;

- стале кооперування підприємств галузей, що входять до кластера, формування на цій основі агломераційних процесів і мережевих форм організацій; розвиток інформаційних і маркетингових зв'язків між підприємствами кластеру на основі сучасних технологій, формування в межах міжрегіональної економічної інтеграції невивстаючих ланок ланцюжків створення до-

даткової вартості, загальних стандартів виробництва, постачання і управління, активний розвиток кластерних брендів. Спеціалізована консалтингова компанія *Bauman Innovation* розглядає кластер в якості регіональної екосистеми, яка «...забезпечує конкурентоспроможність ключових учасників кластера» [19]. При цьому визначається низка організаційних форм та утворень, т.ч. холдинг, асоціація, технопарк, спеціальна економічна зона тощо, які не можна вважати кластером, і, на основі аналізу практики США та низки європейських країн, доводиться висновок щодо відсутності універсальних інструментів розвитку кластерів.

Натомість Л.В Шмариго пропонує введення нового терміну – «кластерна управлінська парадигма», який має визначати управлінський підхід на основі галузевим чином структурованих господарських зв'язків, в тому числі з точки зору економічної безпеки [27]. Як зазначає автор, при використанні цього управлінського підходу зменшуються конкурентні протиріччя між суб'єктами об'єднання, забезпечується баланс інтересів на основі досягнення компромісів. Останнє поняття, на наш погляд, можна розглядати в якості базису для формування галузевих кластерів і опрацювання відповідних концепцій, цільових програм тощо, з метою забезпечення економічної безпеки регіону.

Одним з головних напрямків діяльності центральних органів виконавчої влади є визначення й прогнозування найбільш раціональних засобів освоєння природних ресурсів, виходячи з задач покращення структури територіально-виробничих комплексів, підвищення ефективності капіталовкладень, розробки великих регіональних програм. Використання в цій сфері концепцій енерговиробничих циклів, ресурсних циклів, еколого – економічних систем дозволило тісно ув'язати дослідження по географії природних ресурсів з завданнями підвищення ефективності всього господарства, в тому числі, з точки зору економічної безпеки.

Головним законодавчо визначеним інструментом реалізації вищезазначеної стратегії можна вважати цільові програми розвитку, в тому числі, за рахунок формування економічної безпеки. Останнім часом набувають поширення програми розвитку державно-приватного партнерства, однак у вітчизняному законодавчому полі ця форма проектного менеджменту не знайшла адекватного відображення для реального сектора економіки (окрім автодорожнього будівництва, в якому за наявності законодавчих актів немає позитивних прикладів їх застосування).

Кількісні показники ефективності кластерної політики на цей час не отримали загальноприйнятого визначення через певну плутанину

у основоположних термінах. Натомість, варто порівнювати базові показники регіонального розвитку, в першу чергу, – продуктивність праці, заробітну платню, частку кластера у ВРП регіону, в обсягах виробництва галузі, у сукупному обсязі експорту тощо, відповідно до середньогалузевих показників або ринкової динаміки та забезпечення економічної системи.

Стосовно завдань цього дослідження, в загальному вигляді кластери можуть бути охарактеризовані як формалізовані концентрації суб'єктів ринку, розміщених в межах визначених територій і пов'язаних спільними інтересами і взаємо доповненнями, координована діяльність яких забезпечує сталий синергетичний ефект. Враховуючи особливості формування та функціонування, варто виокремлювати поняття промисловий кластер, який додатково характеризуємо єдністю ринку праці, технологій, маркетингу і наукового забезпечення та регіональний кластер, який визначаємо спільним ринком праці, логістикою, інфраструктурним забезпеченням і сировинною базою, з основною метою формування економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності регіонів.

Висновки

Підсумовуючи результати здійсненого огляду методологічних підходів до удосконалення понятійного апарату при формуванні кластерної політики регіонів та аналізу їх використання, вважаємо за доцільне звернути увагу на двоєдине завдання для науковців і викладачів у цій сфері знань. По-перше, необхідно далі здійснювати дослідження ролі кластерних об'єднань у процесі формування економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності регіону. По-друге, важливо розглянути різні методологічні підходи до оцінювання рівня впливу кластеризації на процеси ринкових трансформацій в регіонах України.

За результатами виконаного аналізу наукових підходів до термінології «регіональний економічний кластер» виявлено, що з позицій формування системи економічної безпеки важливо регулювати процес створення нових мережевих об'єднань. Важливо також поняття того факту, що формування кластерів є штучним продуктом і в контексті забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарчого комплексу регіону, потребує від органів регіональної влади необхідних знань в рамках ідеології кластеризації та знання впливу на економічну безпеку регіонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Захарченко В.І. Використання кластерного підходу при формуванні промислової політики // Науковий вісник

МГУ. – 2013. – Вип. 6. – С.33-39.

2. Войнаренко М.Л., Радецька Л.Л., Філінок В.Р. Концепція «кластерів» як альтернатива командно-адміністративній системі управління // Проблеми реформування економіки України. – К.: Логос, 1999. – 259 с.

3. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

4. Портер М.Э. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.

5. Вишнякова І.В. Кластер як інструмент подолання наслідків кризи // Прометей. – 2009. – № 1. – С.304-306.

6. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Между нар. отношения, 1993. – 896 с.

7. Портер М.Э. Конкуренция. – М.: ИД «Вильямс», 2001. – 495 с.

8. Войнаренко М.Л. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М.Л. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С.27-30.

9. Голиков А.П., Казакова Н. Стратегия регионального развития: европейский контекст. – Х.: Экограф, 2008. – 180 с.

10. Богданов А.А. Тектология (Всеобщая организационная наука): в 2 кн. – М.: Экономика, 1989. – 304 с., 351 с.

11. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – К.: Вища школа, 1988. – 187 с.

12. Сергиенко В.И. Повышение эффективности работы транспорта на основе совершенствования координации и взаимодействия. – К.: Астропринт. – 1997. – 296 с.

13. Евтушенков В.П. О создании системы проектного управления экономическим развитием [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nccg.ru/site.xp/049054053057124.html>

14. Шаповалов А. Россия перешла в подготовительный кластер [Электронный ресурс] // Коммерсантъ. – № 51(3382). – 24 марта 2006. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx? DocsID=660557>

15. Соколенко С.І. Промислові кластери і конкурентоспроможність країни. Досвід ЄС і України // Прометей. – 2005. – № 3(18). – С.19-23.

16. Марков Л.С. Проблемы реализации кластерной политики в России [Электронный ресурс] // Научный эксперт. – 2007. – № 4. – Режим пнегуа: <http://www-ni5rand.ru/nctctt files/i420Q7.pdf>

17. Косач І.А. Концептуальні засади інноваційного розвитку підприємств регіону / Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки України: монографія. – Чернівці: ЧДІЕУ, 2009. – 592 с.

18. Кузьмін О., Жежуха В. Кластер як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень // Економіка України. – 2010. – № 2. – С.14-23.

19. Праздничных А. Особые экономические зоны — это не кластеры [Электронный ресурс] // Коммерсантъ. – № 51(3382). – 24 марта 2006. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx? DocsID=660222>

20. Броншпак Г.К. Стратегія формування та управління діяльністю кластера молочного профілю: автореф. дис.

канд. екон. наук. – Харків: ХНАМГ. – 2010. – 22 с.

21. Пруненко Д.О. Удосконалення організаційно-методичного механізму формування кластерів нерудних матеріалів в регіонах України: автореф. дис. канд. екон. наук. – Харків: ХНАМГ. – 2009. – 22 с.

22. Семенов Г.А., Богма О.С. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 2. – С.127-133.

23. Ковальов Ю.І. Кластер як новий інструмент модернізації економіки // Схід. – 2007. – № 5(83) – С.11-18

24. Марков Л.С., Ягольниць М. Кластеры: формализация взаимосвязей в неформализованных производственных структурах. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2006. – 194 с.

25. Кибалов Е.Б., Комаров К., Пахомов К. Транспортно-логистический кластер Новосибирской области: модель формирования и оценки эффективности // Регион: экономика и социология. – 2007. – № 3. – С.42-54.

26. Николаев М.В. Кластерная концепция эффективной интеграции регионов в глобальную экономику [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 1(13). – Режим доступа: http://www.m-economy.ru/art.php3_artid=20665

27. Шмарыго Л.В. Проблемы управления кластерами в промышленности // Региональная экономика: теория и практика. – 2008.

Надійшла до редакції 26.10.2016

Рецензент: к.е.н., проф. В.П. Колесніков

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ И АСПЕКТОВ ВЛИЯНИЯ КЛАСТЕРИЗАЦИИ

Дробот С.А., Дубницкий В.И.

Автор посвящает статью исследованию экономических процессов и обеспечения экономической безопасности хозяйственной деятельности на основе кластерного анализа, который является наиболее подходящим методом в наше время, рассматриваются проблемы предприятий в условиях глобализации мировой экономики. Кластеризация рассматривается как явление в современной экономике и как способ стабилизировать и усилить конкурентоспособность на мировом рынке. Объединение бизнеса является необходимым условием для успешного функционирования и экономической безопасности.

Ключевые слова. Кластер, экономическая безопасность, предпринимательские объединения.

FEATURES OF THE FORMATION PROCESS OF THE ECONOMIC SECURITY OF SUBJECTS OF ECONOMIC ACTIVITY AND REGIONAL ASPECTS OF THE IMPACT OF CLUSTERING

Drobot S.A., Dubnitskiy V.I.

The author devotes an article for study of economic processes and ensuring the economic security of economic activity based on cluster analysis, which is the most important method in our time, the problems of enterprises in the globalization of the world economy. Clustering is seen as a phenomenon in the modern economy and as a way to stabilize and strengthen competitiveness in the global market. Business Combinations is a prerequisite for the successful operation and economic security.

Keywords. Clustering, economic security, enterprise associations.